

Доба хмельниччини в інтерпретації польського історика Людвіка Кубалі

Пестрикова О. В., Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Аналізуються праці польського історика другої половини XIX ст. – початку XX ст. Л. Кубалі, присвячені добі Хмельниччини. Зроблено спробу встановити, яке місце подіям 1648 – 1654 рр. в історії Речі Посполитої відводив дослідник. Окреслено його погляди на події сер. XVII ст. у порівняльному контексті з історіографічною традицією того часу. З'ясовано особливості термінологічного означення та причин повстання під проводом Б. Хмельницького, інтерпретації Л. Кубалею загального перебігу бойових дій та їх головних наслідків.

Ключові слова: польські історіографічні школи другої половини XIX ст.; повстання Б. Хмельницького; суспільно-політичні події 1648-1654 рр.; військові кампанії 1648-1654 рр.; польсько-козацькі договори; Переяславська рада

Khmelnytsky uprising in the interpretation of the polish historian Ludwik Kubala

Pestrykova O. V., Oles Honchar Dnipro National University

This article covers the views of Lviv Polish historian Ludwik Kubala (1838-1918) on the problem of the Khmelnytsky uprising in 1648-1654. Based on the analysis of L. Kubala's scientific heritage, was made an attempt to determine the place of these events in the history of the Commonwealth, outlined by the researcher. Also, more attention was paid to the study of views on this problem in a comparative context with historiographical tradition of that time. The features of the terminological definition and causes of the uprising under B. Khmelnytsky's leadership and L. Kubala's interpretation of the general course of military actions and their main consequences were found. First of all, the «Cossack-Polish conflict» for L. Kubala became one of the main determining factor of the weakening of Polish-Lithuanian Commonwealth in the second half of the XVII century, and as a consequence, its further involvement in the «seven-year Northern War» (1654–1660). The main cause for the uprising was the political preconditions that complicated the social-economic situation on Ukrainian lands. In particular, it was the adoption of the «Ordynacja wojska zaporoskiego», which led to the transformation of a large number of kozacks into the peasants, as well as the decision of the Sejm in 1646, which abolished all preparations for the war with Turkey. Not the last place in the explosion of the uprising, according to L. Kubala, was the conflict between B. Khmelnytsky and D. Chaplinsky. Historian practically did not pay attention to the beginning of the uprising, that is, beyond his attention were the Zhovtovodska, Korsunska and Pilyavetska battles. Instead, he described more detail the siege of Lviv and Zbarazh, the Battle of Zboriv, Berestechko and Zhvanets. Much less attention was paid to the issue of Cossack-Polish agreements. However, for example, the Treaty of Zboriv, on L. Kubala's opinion was a threat to the Commonwealth's political existence. Instead, the Treaty of Bila Tserkva was the result of a misguided policy of Jan II Kazimierz, who, instead of concluding a deal, would have to end the war. Considerably more attention was attracted by the Pereyaslav Council and the union of B. Khmelnytsky with Moscow. Historian believed that the roots of hetman's decision was in hopeless situation. The choice of a new ally was primarily influenced by the common orthodox church. According to L. Kubala, events in Pereslav began a new stage in the history of the Commonwealth, namely, the war with Moscow.

Keywords: Polish historiographic schools of the second half of the XIXth century; Khmelnytsky Uprising; social and political events of 1648-1654; military campaigns of 1648-1654; Polish-Cossack treaties; the Treaty of Pereyaslav

Эпоха восстания Б. Хмельницкого в интерпретации польского историка Людвика Кубали

Пестрикова О. В., Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара

Анализируются работы польского историка второй половины XIX в. – начала XX в. Л. Кубали, посвященные эпохе восстания Хмельницкого. Сделана попытка установить, какое место событиям 1648-1654 гг. в истории Речи Посполитой отводил исследователь. Определены его взгляды на события сер. XVII в. в сравнительном контексте с историографической традицией того времени. Выявлены особенности терминологического определения и причин восстания под предводительством Б. Хмельницкого, интерпретации Л. Кубали общего течения боевых действий и их главных последствий.

Ключевые слова: польские историографические школы второй половины XIX в.; восстание Б. Хмельницкого; общественно-политические события 1648-1654 г.; военные кампании 1648-1654 г.; польско-казацкие договоры; Переяславская рада

Постановка проблеми.

Людвік Кубалє (1838-1918 рр.) – польський історик досить добре відомий завдяки власним дослідженням з історії Речі Посполитої у середині XVII ст. Головні його праці побачили світ у шеститомній серії «Szkice Historyczne» протягом 1880-1922 рр. [22-28]. Окрему двотомну монографію ним було присвячено діяльності коронного канцлера Єжи Оссолінського [13-14]. Значна частина нарисів історика прямо стосувалася періоду козацької війни під проводом Б. Хмельницького.

Аналіз досліджень та публікацій.

Комплексно питання Хмельниччини у науковому доробку Л. Кубалє в історіографії практично не розглядалось. Єдина праця, де присутня хоча б спроба узагальнити погляди Л. Кубалє щодо цих подій помітна в дисертації львівської дослідниці О. Рудої. На думку авторки, засудження Л. Кубалєю утисків магнатами та шляхтою простого народу, які стали причиною заворушень, свідчить про певний поступ у відображенні подій середини XVII ст., однак історик не був достатньо об'єктивним, висвітлюючи ці події, оскільки власні дослідження він проводив винятково на основі польських джерел, нехтуючи іншими [4, с. 153-154].

Досліджуючи добу Хмельниччини, більшість істориків звертались до праць Л. Кубалє у контексті більш конкретних проблем: битв та облог, укладення договорів, зокрема Переяславської ради, тощо. Значну увагу істориками було приділено військовим сюжетам у працях Л. Кубалє. Зокрема, одразу після виходу першого тому його нарисів у власному огляді нової літератури відомий польський письменник Г. Сенкевич висловив своє захоплення описами облоги Збаража та битви під Берестечком Л. Кубалєю [31, с. 611]. Дослідник джерел повісті «Вогнем і мечем» Ю. Кіяс вважав, що саме з праць Л. Кубалє Г. Сенкевич запозичив описи цих подій, про що свідчить проведений ним текстологічний аналіз обох праць [10, с. 131-134]. Якщо говорити про наукове вивчення присутніх у творах Л. Кубалє військових сюжетів Хмельниччини, то слід згадати дослідження польських істориків військової справи А. Кубяк [29] та М. Франца [9]. А. Кубяк у власному дослідженні сконцентрувалася на загальному описі істориком перебігу та тактики ведення битв. Натомість М. Франц охарактеризував особливості козацького військового мистецтва, поданого на сторінках «Історичних нарисів» Л. Кубалє.

Серед українських дослідників висвітлення польським істориком військових сюжетів часів війни сер. XVII ст. аналізували В. Степанков [5] та Н. Білик [1]. Скажімо, досліджуючи суто історіографічний аспект битви під Батогом, В. Степанков установив внесок Л. Кубалє у її вивчення. Н. Білик звернулася до інтерпретації Л. Кубалєю ходу подій під Збаражем та Зборовом.

Значно більше досліджень у рамках тематичної історіографії присвячені Переяславській раді. Першим, хто звернув увагу на погляди польського історика щодо цього, був І. Крип'якевич [2]. Характерно, що це сталося майже одразу після виходу дослідження Л. Кубалє. Пізніше до праць Л. Кубалє у цьому контексті зверталися також О. Ясь [6] та М. Нагельський [2].

Мета цього дослідження зводиться до комплексного аналізу поглядів Л. Кубалє на події Хмельниччини, визначення ним їх головних причин та наслідків, особливостей характеристики їх перебігу.

Виклад основного матеріалу.

Сучасний дослідник польсько-українських відносин А. Стемпнік зауважив, що погляди польських істориків другої половини XIX ст. на причини повстання під проводом Б. Хмельницького зокрема та на конфлікт у цілому пов'язані з належністю дослідників до якоїсь конкретної історичної школи другої половини XIX ст.: краківської, варшавської або львівської.

Наприклад, більшість представників краківської «песимістичної» історичної школи розглядала повстання як результат своєчасно нерозв'язаної «козацької проблеми». Скажімо, відомий історик Ю. Шуйський вважав, що до повстання призвела грабівницька колонізація України. Інший представник цієї школи М. Бобжинський також пов'язував вибух повстання з жорстокою політикою Речі Посполитої на українських теренах [33, с. 199].

Варшавські ж історики переважно вбачали причини конфлікту в особистості Б. Хмельницького. Наприклад, Т. Корзон та В. Смоленський вважали, що повстання спалахнуло через виключно особисте бажання гетьмана помститися Д. Чаплинському. Окрім того, на їхню думку, Б. Хмельницький скористався скрутною соціально-економічною ситуацією на українських територіях. Так само особисту кривду та особисті зацікавлення Б. Хмельницького головними причинами конфлікту вважав і львівський історик А. Левицький [33, с. 204-206].

Під час аналізу доробку будь-якого польського історика XIX ст. виняткову складність зумовлює усталене в історіографії намагання вписати кожного вченого другої половини XIX ст. до якоїсь із названих вище трьох шкіл. Творчість Л. Кубалє тут не є винятком. Так, К. Тименецький у власному дослідженні зарахував його до представників «львівської історичної школи» [35, с. 67]. Пізніше Л. Кубалєю до цієї ж школи зарахувала й А. Кубяк [28, с. 112]. При цьому дослідниця зробила власне припущення, ґрунтуючись на аналізі мети діяльності «львівської історичної школи» – критичному підході до джерела. З такою характеристикою не погодилася краківська дослідниця Д. Редрова, вважаючи, що джерельний педантизм львівських польських представників історичної науки не дозволяє віднести Л. Кубалє до цієї школи [33, с.

195]. Єдине, що поєднувало історика та представників цієї школи – це уникання ними дискусій стосовно загального бачення польської історії та причин занепаду Речі Посполитої.

З виходом у світ присвяченого Л. Кубалі нарису краківського історика Г. Барича стала побутовати думка про тривалу конфронтацію історика в ідейних поглядах із представниками краківської історичної школи, зокрема з М. Бобжинським [7].

У свою чергу Є. Матерніцький зазначив, що з упевненістю можна стверджувати, що хоч Л. Кубаля, як правило, не долучався до дискусій між варшавською та краківською школами, але його погляди, без сумніву, були ближчими до першої, ніж до другої [32, с. 238]. Таким чином на сьогоднішнє питання належності Л. Кубалі до якоїсь із трьох історіографічних шкіл залишається відкритим. Ця особливість історика може бути проілюстрована також на аналізі його уявлень про вплив потужного польсько-козацького протистояння на історію Польщі у XVII ст.

Своєрідність підходу Л. Кубалі до теми перш за все проявляється у його спробі окреслити природу Хмельниччини. Зазвичай події 1648-1654 рр. у істориків отримували певне стає термінологічне окреслення: бунт, повстання, війна тощо. Наприклад, краківський історик Ю. Шуйський називав ці події «внутрішньою козацько-руською революцією» [33, с. 199]. Представник варшавської історичної школи Т. Корзон називав ці події «бунтом» [33, с. 204-205]. На відміну від цих істориків, Л. Кубаля не мав чітко визначеного терміну, яким позначав описувані ним події. Слід наголосити, що найбільш часто вживаним у його нарисах щодо цих подій було поняття «бунт» [14, с. 146-147, с. 149]. Якщо навіть історик і не називав самі події конкретним терміном, то часто Б. Хмельницького характеризував власне як «бунтівника» [17, с. 105]. Хоча інколи в його працях можна натрапити й на такі терміни як «домова війна» [11, с. 246], «рокош» [17, с. 105], «реbelія» [28, с. 229] або «козацька війна» [11, с. 233]. Можна припустити, що така поліваріантність термінів щодо подій XVII ст. у працях дослідника пов'язана з використанням ним джерелами. Наприклад, цитуючи Ф. Обуховича у нарисі «Жванецька виправа», Л. Кубаля назвав ці події «домовою війною» [18, с. 90]. Користуючись мовою офіційної реляції про Зборівську кампанію у нарисі «Облога Збаража», він підкреслив «із яких причин року 1648 козаки, підбурені одним бунтівником, (...) піднесли рокош проти Речі Посполитої» (тут і далі переклад з пол. мій – О. П.) [17, с. 105].

Щодо встановлення причин початку козацького повстання Л. Кубаля посідав проміжну позицію між представниками варшавського та краківського осередків. З одного боку, історик вважав однією з причин повстання соціально-економічну політику Речі Посполитої на українських територіях, а з іншого – підкреслював визначну роль постаті Б.

Хмельницького та вплив його конфлікту з Д. Чаплинським, що й став приводом для повстання.

Розглядаючи соціально-економічні причини повстання, польський історик звернув увагу на стан українських воєводств напередодні нього. У другому томі дослідження «Єжи Оссолінський» він зауважив, що майже десятиліття на території України панувало суцільне невдоволення. Його причиною стала прийнята в 1638 р. «Ординації Війська Запорізького», яка зменшила козацький реєстр до 6 000, перетворивши кілька десятків тисяч вільних козаків на селян. У такому стані «козаки зі школи Конашевича, де кожен може самостійно цілою армією керувати, сиділи без діла, або служили в нижчих рангах реєстровців. Козаки з-під Смоленська і Хотина заробляли собі на життя рибальством або ходили за панським плугом» [14, с. 134].

Історик також визнавав існування утисків щодо селян на українських землях, які породжували з їх боку ненависть до Речі Посполитої. Л. Кубаля вважав це небезпечним явищем, оскільки після «Ординації» серед селян стало чимало військових козаків. «У такому разі, – наголосив Л. Кубаля, – козацька справа ставала поступово справою руського люду, підбурюваного попами-схизматиками, козаками, які стали селянами. (...), а оскільки Річ Посполита козаків заспокоїти не хотіла і не могла, то вибух повстання був лише питанням часу» [14, с. 134].

Іншим поштовхом до повстання, на думку історика, стало рішення сейму 1646 р., яке скасувало всі приготування до війни з Туреччиною. Л. Кубаля досить негативно оцінив таку політику польського сейму: «Можна безпечно гнобити невільників, збільшуючи тиск до останнього, але розв'язати пута і хотіти їх зав'язати знову, того без пролиття крові зробити не можна» [14, с. 138].

Як вже зазначалось, історик був переконаний у тому, що провідну роль у повстанні відіграв саме Б. Хмельницький. Л. Кубаля підкреслив, що гетьман, ще як писар добре знав слабкість королівської влади і розумів, що Річ Посполита добровільно ніколи не змінить ординації. Історик також припускав можливість домовленості між козаками та королем Владиславом IV стосовно зміни влади під час війни з Туреччиною: «Взагалі (...) Хмельницький, як і інші досвідчені в боях козаки, міг скоріше сподіватися, що під час турецької війни королю вдасться змінити Польщу на абсолютну монархію, яка їм забезпечить рівні права, аніж вірити в те, що король доможеться від шляхти повернення козакам колишніх привілеїв і вольностей». Саме в цьому, на думку дослідника, слід було шукати джерело козацьких уявлень стосовно того, що «король гніватися не буде», якщо вони піднімуть повстання [14, с. 137].

Згідно з Л. Кубалею, невирішений конфлікт із Д. Чаплинським спричинив перетворення Б. Хмельницького на «месника» [14, с. 140], якого в

ньому вбачали козаки та селяни. Окрім того, гетьман скористався невдоволеннями, які почали ширитися серед населення: «помітивши, що вся Русь схильна до повстання, він вирішив піти за загальним напрямом» [14, с. 139-140].

На початковий етап повстання історик звернув увагу у монографії «Єжи Оссолінський», де козацька проблема розкривається на тлі основного протистояння між двома групами польської шляхти – противниками та прибічниками коронного канцлера. Козаки та козацький «бунт», на його думку, були використані як інструмент дискредитації політики канцлера, якого називали «автором громадянської війни» та звинувачували в домовленостях із Б. Хмельницьким [14, с. 176]. Оскільки історик сконцентрувався на політичному протистоянні між шляхтою, військові дії ним тут практично не висвітлювалися та спеціально не аналізувалися. Досить побіжно автором було описано битви під Жовтими Водами, Корсунем та Пилявцями. Так, про битви під Жовтими Водами та Корсунем уміщено лише два речення: «Частина [польського війська], яка йшла полем, була зраджена реєстровцями, знищена під Жовтими Водами. Переможець одразу рушив за гетьманами, догнав їх під Корсунем, табір розбив, військо знищив, гетьманів живих узяв до неволі» [14, с. 148].

Пилявецьку битву історик вже охарактеризував трохи докладніше. Л. Кубалю вважав цю битву соромом для польського війська. Як у монографії «Єжи Оссолінський», так і в нарисі «Облога Львова 1648 р.» дослідник критикував підготовку польського війська та особливо висловлював своє невдоволення його керівництвом, а саме гетьманами Д. Заславським, М. Остророгом та А. Конєцпольським, яких, користуючись висловом Б. Хмельницького, він називав відповідно «періною, латиною та дитиною» [14, с. 205; 16, с. 75].

Загалом характеризуючи ці три битви, історик вважав перші перемоги козацького війська суто випадковими. Проте саме вони, на його думку, спричинили появу у Б. Хмельницького ідеї про створення незалежної держави [12, с. 9].

Військові події наступних років були висвітлені Л. Кубалею значно детальніше, адже їм дослідник присвятив окремі нариси. Йдеться про облогу Львова [16], облогу Збаража та битви під Зборовом [17], Берестечком [10], Батогом [15] і Жванцем [28]. Якщо поглянути на загальний науковий доробок автора, то слід зауважити, що нариси власне про військові дії становили переважну більшість його праць, що дало підставу його сучаснику львівському вченому Л. Фінклю назвати його істориком-баталістом [8, с. 520].

Окрім того, саме у цих нарисах проявився увесь письменницький талант Л. Кубалю, за який він здобув особливе місце в польській історичній науці. Історик досить яскравою та емоційною мовою описував ці події. Наприклад, у нарисі «Об-

лога Збаража» він зазначив: «У мовчанні, з калатанням серця, з напруженою увагою, чекали на неприятеля, який ревучи та виючи, як хвилі бурхливого моря, вдаряв тут і там у вали фальшивими атаками...» [17, с. 114].

Окрім емоційної мови, притаманної для цих праць, у них також був присутній суб'єктивізм автора. Перш за все, історик однозначно ставав на бік польського війська, характеризуючи його як «наше», а козацьке – винятково як «неприятеля». Також дещо надмірно ним було підкреслено патріотизм та героїзм поляків. Наприклад, у тому ж нарисі про Збараж історик писав: «Багато вояків, які перший раз до бою стали, не мали уявлення про небезпеку, яка їм загрожувала (...). Які б там не були мотиви, що привели і затримали їх під Збаражем, ніщо не може їм відняти героїзму, бо грудьми своїми вони постановили стримати похід неприятеля, щоб батьківщина і себе, і їх потім могла захистити» [17, с. 111].

Як відомо, завершення Зборівської кампанії 1649 р. увінчало укладення відповідної угоди. Тогочасна польська історична наука переважно сприймала Зборівську угоду як прояв слабкості Речі Посполитої і вважала будь-який компроміс із Б. Хмельницьким просто неможливим [33, с. 211]. Л. Кубалю чітко не висловлювався з цього приводу. Для дослідника це був насамперед кінець першого етапу боротьби: «Перша козацька війна закінчилася, як відомо, Зборівським трактатом. Тієї угоди ані Річ Посполита, ані Хмельницький дотримувались не збирались і серед взаємних скарг пройшов цілий наступний рік, у якому ані спокою, ані війни не було» [11, с. 233]. З іншого боку, укладення Зборівської угоди, на думку Л. Кубалю, стало найвищим тріумфом дипломатії Є. Оссолінського [14, с. 310].

Як видно з наведеної цитати, сторони не збирались дотримуватися умов, адже в самому договорі історик вбачав загрозу існуванню шляхетської Речі Посполитої. «Угода робила з Хмельницького силу, для якої королівська влада нічого не значила (...). Чиновника, котрий мав 40 000 війська з необмеженою владою, і у якого без війни з сусідньою силою булави не можна було відібрати, не можна називати підданим» [17, с. 154].

Битва під Берестечком, яка стала перемогою для польського війська, також детально була описана істориком. Проте ускладнює аналіз цього нарису відсутність посилань на джерела, якими користувався дослідник. Так само, як і Збаразька кампанія, Берестечко ним було зображене винятково як героїчний сюжет з історії польського війська. Зокрема, так автор описав польських гусарів: «Одразу за хоругвами шляхти побачив (...) ядро польського війська, славу і гордість Речі Посполитої: гусарію в усій красі. (...) Йшли гучно й різко, як янголи в срібній зброї; шуміли і бриніли крила на залізних плечах; блищала дорогим камінням кінська зброя...» [10, с. 240].

Досить негативно у цьому нарисі історик описав короля Яна Казимира і як полководця, і як політика. Власне укладення Білоцерківського договору Л. Кубаля вважав помилкою політики короля, яка викликала суцільне невдоволення серед шляхти саме тим, що після битви під Берестечком, коли польська армія отримала перемогу, замість того, щоб закінчити війну, уклали з Б. Хмельницьким угоду, що дала йому можливість підготувати нові сили [18, с. 69].

Присвячений битві під Батогом нарис «Криваве сватання» взагалі був першою спробою в польській історіографії з'ясувати причини, передумови й перебіг битви. Праця, хоч і була побудована на джерелах, не містила їх критичного аналізу. Проте, згідно з тезою В. Степанкова, всі події були зображені тут так майстерно, що навіть дрібні деталі не лише не породжують сумнівів, а навпаки – вселяють додаткову впевненість у істинності сказаного [5, с. 208-210]. У цьому нарисі історик досить жорстко охарактеризував козацько-татарський спосіб ведення війни, а про саму битву висловився так: «Рана Речі Посполитої. В окопах обозу 20 000 трупів (...); квіт шляхетської молоді і багато знаменитих та досвідчених офіцерів» [15, с. 151].

Жванецька кампанія розпочала Волоську війну 1653 р., яка була «для Речі Посполитої несприятлива, для козаків оплакана і не дуже вдала для об'єднаних князів: семигородського, мулянтського та волоського господарів» [29, с. 173]. Приводом до цієї війни, на думку Л. Кубалі, стало бажання Б. Хмельницького отримати Волоське князівство, приєднати до нього Україну і таким чином із виборного козацького гетьмана перетворитись на васала Османської імперії [29, с. 174]. Угоду з кримським ханом, яку було підписано після поразки польського війська, Л. Кубаля назвав ганебною [29, с. 251] та «руїною честі Речі Посполитої», а саму цю виправу «марною і легковажною» [29, с. 248].

Поруч із битвами та облогами, визначними з точки зору Л. Кубалі подіями Хмельниччини, чимало уваги історик присвятив подіям 1654 р. у Переяславі. Раду він вважав надзвичайно важливою історичною подією, адже вона завершила повстання Б. Хмельницького та спричинила «велику війну, яка не лише Польщу, а й цілу північну та східну Європу потрясла» [20, с. 220]. З підпорядкуванням козацьких земель протекторату Москви конфлікт вийшов поза межі Речі Посполитої і перетворився на міжнародний.

У польській історіографії XIX ст. переважно побутувала думка, що причиною укладення угоди Б. Хмельницького з Московським царством стала безвихідь, у якій опинився козацький гетьман [33, с. 201]. Власне, Л. Кубаля не був винятком, вважаючи, що гетьман не міг дотриматися Жванецьких домовленостей.

Окрім того становище, у якому опинився Б. Хмельницький та українські землі, фактично підштовхувало його до союзу з Московією. З цього приводу історик зазначив: «Він [Б. Хмельницький] добре відчував, що повага до нього никне, а небезпека наближається. Селяни його слухати не хотіли, старі вояки через одного загинули, багато козаків до Росії перебралось, край знищений, міста і села спалені, населення зменшилось, меч Речі Посполитої висів над його головою, а турецька допомога була сумнівна. Змушений був слухати прокльони людей через те, що продає їх туркам і татарам, що проливає кров для своїх особистих інтересів – відчував загальну відраду, розпач і безсилля. Ходив цілими днями по хаті, то знову вибігав у поле, блукав по спалених довкола селах, сіпав головою, стискав долоні та шарпав волосся. Після деякого часу повернувся до кімнати і відправив посольство до Москви» [29, с. 211].

Л. Кубаля доводив, що причиною такого вибору нового союзника стала, перш за все, православна віра як спільний об'єднуючий фактор [20, с. 50-51]. Разом із тим історик неодноразово наголошував на помітній різниці московською та київською православ'ям, називаючи їх «Римом та Візантією» [20, с. 70].

Окремо Л. Кубаля характеризував боротьбу Речі Посполитої та Московського царства за українські території. Скажімо, дії Москви історик трактував як бажання помститись за ті втрати, які завдала їй Польща під час Смутного часу [19, с. 187]. З іншого боку, історик вважав втрачені українські території «своїми», але відібраними Московією через слабкість Речі Посполитої [20, с. 220-221].

Описуючи процес присягання на вірність Москві, історик підкреслював різницю між польським та московським ставленням до підданих. Після опису відмови воеводи В. Бутурліна на прохання Б. Хмельницького теж присягнути, що цар ніколи не порушить прав козаків, історик зазначив, що, наприклад, польський король завжди присягає на вірність своїм підданим, а сенатори підтверджують домовленості своїми підписами [20, с. 54-55].

Переяславська рада та домовленості з Москвою, на думку історика, стали ініціативою та справою винятково Б. Хмельницького і його власних амбіцій. Л. Кубаля вказав на повний супротив із боку старшини, проте його виявилось недостатньо. Він підкреслив, що старшина та полковники бачили наміри гетьмана піддатися цареві, бо домовини вже тривали кілька місяців і могли йому завадити, але мусили визнати, що в тому стані, в якому тоді знаходилась Україна, іншого виходу не було. Точніше вибір був такий: «або віддати усі староства шляхті, йти у підданство до Речі Посполитої і під зверхність татарську, або піддатися Москві» [20, с. 56]. Окрім того, згідно з його тезою, московське підданство вважалось тимчасовим, так само як попередні турецьке і татарське [20, с. 57].

Дослідник також підкреслив небажання українського населення присягати московському цареві, вказавши на досить малу кількість людей, які його проявили. Особливо драматично ці події розвивалися для київської православної церкви, для якої, на думку Л. Кубалі, цей день був великою «безповоротною втратою» [20, с. 63].

Аналізуючи Березневі статті, історик зауважив, що у них «козаки виступають як пани на Україні; промовляють від імені всього краю, подібно як шляхта Речі Посполитої». Піддаючись цареві, передавали йому цілий край, духовенство, «українну» шляхту, міщан та селян. Хмельницький був, за висловом С. Косова у листі до царя, «начальником і володарем нашої землі, опікуном усіх». Історик також зазначив, що «статті Хмельницького» (він не вживав терміну «березневі») були більш прийнятними для козацтва, на відміну від наступних договорів, укладених послідовниками гетьмана, в яких провідна роль та місце козаків поступово зменшувалися і вони поступово перетворювалися на «поліцію краю» [20, с. 89].

Висновки. Історіографічна традиція вивчення інтерпретації Л. Кубалею причин, перебігу та наслідків Хмельниччини переважно представлена дослідженнями лише окремих сюжетів: Збараської битви, Берестечка, власне постаті Б. Хмельницького, Переяславської ради тощо. Їх відтворення польським істориком окремо досліджували О. Ясь, В. Степанков, Н. Білик, А. Кубяк, М. Нагельський, М. Франц та ін. Спробу узагальнити особливості висвітлення подій Хмельниччини Л. Кубалею здійснила О. Руда.

Насамперед «козацько-польський конфлікт» для Л. Кубалі став головною причиною ослаблення Речі Посполитої та, як наслідок, подальшого втягнення її у «семилітню північну війну», яка тривала протягом 1654-1660 рр. Причиною повстання він вважав політичні передумови, які

ускладнили соціально-економічне становище на українських землях. Зокрема, такими політичними актами стали прийняття «Ординації Війська Запорозького» у 1638 р., яка спричинила перетворення великої кількості козаків на селян, а також рішення сейму 1646 р., яким було скасовано всі приготування до війни з Туреччиною. Не останнє місце у розгортанні повстання, на його думку, посів конфлікт Б. Хмельницького з Д. Чаплинським.

Оскільки історик, напевно, не мав на меті зобразити добу Хмельниччини в цілому, то він практично не звернув уваги на перебіг військових дій на початковому етапі повстання, тобто поза його увагою залишилися Жовтоводська, Корсунська та Пилявецька битви. Натомість більш детально він описав облогу Львова і Збаража, битви під Зборовом, Берестечком та Жванцем. Нариси, присвячені цим подіям, не містили якихось власних оцінок автора, а їх метою було відтворення ходу бойових дій за хронологічним принципом.

На відміну від відтворення перебігу битв, значно менше уваги він звернув на козацько-польські угоди. Однак, скажімо, у Зборівському договорі Л. Кубалею вбачав загрозу існуванню Речі Посполитої та неможливість контролювати подальшу діяльність Б. Хмельницького. Натомість Білоцерківські домовленості для нього стали результатом помилкової політики Яна II Казимира, якому замість укладання угоди слід було б завершити війну. Жванецька ж угода Л. Кубалею взагалі вважалася принизливою для Речі Посполитої.

Значно більше увагу історика привабила Переяславська рада та союз Б. Хмельницького з Московським царством. Історик вважав, що саме безвихідне становище гетьмана спричинило ці події. На вибір нового союзника перш за все вплинула спільність віросповідання. Події у Переяславі, на думку Л. Кубалі, розпочали якісно новий етап в історії Речі Посполитої, а саме війну з Московією.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Білик Н. Українсько-польські взаємини в інтерпретації польського історика Людвіка Кубалі / Н. Білик // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – 2016. – № 2. – С. 12-19.
2. Крип'якевич І. [Рец. на:] Ludwik Kubala – Przysięga w Pe rejasławiu i «stati» Bogdana Chmielnickiego (Kwartalnik historyczny 1904, стор. 220-242) / І. Крип'якевич // ЗНТШ. – 1905. – Кн. I. – Т. LXIII. – С. 17-19.
3. Нагельський М. Переяславська угода 1654 року в польській історіографії / М. Нагельський // Переяславська Рада 1654 року (історіографія та дослідження). – Київ : Смолоскип, 2003. – С. 653-679.
4. Руда О. Дослідження історії України в польській історіографії кінця XIX – початку XX століття : дисертація канд. іст. наук: 07 00 06 / О. Руда – Львів, 2005. – 238 с.
5. Степанков В. Польська історіографія Батозької битви 1652 року / В. Степанков // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. – 2012. – № 3. – С. 208-210.
6. Ясь О. Образи Переяслава в українській історіографії академічної доби (початок XIX – кінець 80-х років XX століття) / О. Ясь // Переяславська Рада 1654 року (історіографія та дослідження). – Київ : Смолоскип, 2003. – С. 524-604.
7. Barycz H. Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich: studia i sylwety z życia umysłowego Galicji XIX w. / H. Barycz. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1963. – Т. 2. – 426 с.
8. Finkel L. Ludwik Kubala / L. Finkel // Kwartalnik Historyczny. – 1918. – R. XXXII. – P. 518-524.

9. Franz M. Ludwik Kubala jako historyk dziejów wojskowości kozaczyzny zaporoskiej / M. Franz // *Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej*. – Poznań. – T. III. – P. 31-48.
10. Kijas J. Źródła historyczne powieści «Ogniem i mieczem» / J. Kijas // *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*. – 1927. – № 24. – P. 119-135.
11. Kubala L. Bitwa pod Beresteczkiem / L. Kubala // *Szkice historyczne. Serya pierwsza*. – Lwów : Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 1881. – P. 233-303.
12. Kubala L. Bogdan Chmielnicki i jego działalność do r. 1654 / L. Kubala // *Szkice historyczne. Serya trzecia. Wojna moskiewska r. 1654-1655*. – Warszawa : Nakład Gebethnera i Wolfa, 1910. – P. 1-46.
13. Kubala L. Jerzy Ossoliński / L. Kubala. – Lwów : Gubrynowicz i Schmidt, 1883. – T. 1. – 366 p.
14. Kubala L. Jerzy Ossoliński / L. Kubala. – Lwów : Gubrynowicz i Schmidt, 1883. – T. 2. – 386 p.
15. Kubala L. Krwawe Swaty / L. Kubala // *Szkice historyczne. Serya druga*. – Lwów : Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 1880. – P. 130-154.
16. Kubala L. Oblężenie Lwowa w roku 1648 / L. Kubala // *Szkice historyczne. Serya pierwsza*. – Lwów : Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 1881. – P. 75-102.
17. Kubala L. Oblężenie Zbaraża i pokój pod Zborowem / L. Kubala // *Szkice historyczne. Serya pierwsza*. – Lwów : Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 1881. – P. 103-183.
18. Kubala L. Pierwsze «Liberum Veto» / L. Kubala // *Szkice historyczne. Serya druga*. – Lwów : Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 1880. – P. 69-130.
19. Kubala L. Poselstwo Puszki w Polsce w roku 1650 / L. Kubala // *Szkice historyczne. Serya pierwsza*. – Lwów : Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 1881. – P. 185-230.
20. Kubala L. Przysięga w Pereasławiu. Zajęcie Kijowa przez Moskwę i zatarg prawosławnej ruskiej cerkwi z patriarchatem moskiewskim. – «Stati» Bohdana Chmielnickiego / L. Kubala // *Szkice historyczne. Serya trzecia. Wojna moskiewska r. 1654-1655*. – Warszawa : Nakład Gebethnera i Wolfa, 1910. – P. 47-90.
21. Kubala L. Przysięga w Perejasławiu i «statti» Bohdana Chmielnickiego / L. Kubala // *Kwartalnik Historyczny*. – Warszawa, 1904. – R. 18. – Z. 2. – P. 220-242.
22. Kubala L. *Szkice historyczne. Serya czwarta. Wojna szwedzka w r. 1655 i 1656* / L. Kubala. – Lwów-Warszawa-Poznań : Biblioteka historyczna Altenberga, 1913. – 495 p.
23. Kubala L. *Szkice historyczne. Serya druga* / L. Kubala – Lwów : Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 1881. – 316 p.
24. Kubala L. *Szkice historyczne. Serya pierwsza* / L. Kubala – Lwów : Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 1881. – 332 p.
25. Kubala L. *Szkice historyczne. Serya trzecia. Wojna moskiewska r. 1654-1655* / L. Kubala. – Warszawa : Nakład Gebethnera i Wolfa, 1910. – 443 p.
26. Kubala L. *Wojna Brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657 (szkiców historycznych serya V)* / L. Kubala. – Lwów : Z drukarni przy ZNiO. – 518 p.
27. Kubala L. *Wojna szwedzka w r. 1655 i 1656. Szkice historyczne. Serya czwarta*. / L. Kubala. – Lwów-Warszawa-Poznań : Biblioteka historyczna Altenberga, 1913. – 495 p.
28. Kubala L. *Wojny duńskie i pokój Oliwski. Szkice historyczne. Serya VI*. / L. Kubala. – Lwów : Księgarnia wydawnicza H. Altenberga, 1922. – 554 p.
29. Kubala L. *Wyprawa Żwaniicka* / L. Kubala // *Szkice historyczne. Serya druga*. – Lwów : Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 1880. – P. 173-289.
30. Kubiak A. *Badania nad dziejami wojskowości w twórczości Ludwika Kubali* / A. Kubiak // *Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej*. – Poznań, 1975. – Vol. 1. – P. 101-115.
31. Litwos [Sienkiewicz H.]. *Mieszczaniny literacko-artystyczne XI. Szkice L. Kubali* / H. Sienkiewicz // *Niwa*. – 1880. – P. 607-618.
32. Maternicki J. *Historia i życie narodu. Poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX wieku* / J. Maternicki. – Rzeszów : Wyd-wo Un-tu Rzeszowskiego, 2009. – 492 p.
33. Rederowa D. *Z historiografii Ludwika Kubali* / D. Rederowa // *Przegląd Socjologiczny*. – 1977. – T. 29. – № 2. – P.181– 201.
34. Stępnik A. *Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie: w syntezach i podręcznikach dziejów ojczyźnych okresu porobiorowego 1795-1918* / A. Stępnik. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 1998. – 320 p.
35. Tymieniecki K. *Zarys dziejów historiografii* / K. Tymieniecki. – Kraków : PAU, 1948. – 141 p.

REFERENCES

1. Bilyk, N. (2016). Ukrayinsko-polski vzayemyny v interpretaciyi polskogo istoryka Lyudvika Kubali [Ukrainian-Polish Relations in the Interpretation of Polish Historian Ludwik Kubala]. *Scientific notes of Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University. History*, 2, 12-19 [in Ukrainian].
2. Krip'yakevich, I. (1905). Ludwik Kubala – Przysięga w Perejasławiu i «stati» Bogdana Chmielnickiego (Kwartalnik historyczny 1904, stor. 220-242). *ZNTSH, I. (LXILI), 17-19* [in Polish].
3. Nagel's'kyj, M. (2003). Pereyaslavs'ka uгода 1654 roku v pol's'kij istoriografiji [Pereiaslav Treaty of 1654 in Polish historiography]. *Pereiaslavska Rada 1654 roku (istoriografija ta doslidzhennia) – Pereiaslav Council of 1654 (historiography and research)* (pp. 653-679). Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
4. Ruda, O. (2005). *Doslidzhennya istoriji Ukrayiny v polskij istoriografiji kincya XIX – pochatku XX stolittya [Investigation of the history of Ukraine in Polish historiography of the end of the 19th and the beginning of the 20th century]*. Candidate's thesis. Lviv [in Ukrainian].
5. Stepankov, V. (2012). Pol's'ka istoriografija Batoz'koyi bytvy 1652 roku [Polish historiography of the Baath Battle of 1652]. *Problems of the history of the countries of Central and Eastern Europe*, 3, 208-210 [in Ukrainian].
6. Yas', O. (2003). Obrazy Pereyaslava v ukrayins'kij istoriografiji akademichnoyi doby (pochatok XIX – kinec' 80-x rokiv XX stolittya). *Pereiaslavska Rada 1654 roku (istoriografija ta doslidzhennia) – Pereiaslav Council of 1654 (historiography and research)*, (pp. 524-604). Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
7. Barycz, H. (1963). *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich: studia i sylwety z życia umysłowego Galicji XIX w.* Kraków: Wydawnictwo Literackie [in Polish].
8. Finkel, L. (1918). Ludwik Kubala. *Kwartalnik Historyczny*, XXXII, 518-524 [in Polish].
9. Franz, M. (1996). Ludwik Kubala jako historyk dziejów wojskowości kozaczyzny zaporoskiej. *Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej*, III, 31-48 [in Polish].
10. Kijas, J. (1927). Źródła historyczne powieści «Ogniem i mieczem». *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*, 24, 119-135 [in Polish].
11. Kubala, L. (1881). Bitwa pod Beresteczkiem. *Szkice historyczne. Serya pierwsza*. Lwów: Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 233-303 [in Polish].
12. Kubala, L. (1910). Bogdan Chmielnicki i jego działalność do r. 1654. *Szkice historyczne. Serya trzecia. Wojna moskiewska r. 1654-1655*. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolfa, 1-46 [in Polish].
13. Kubala, L. (1883). *Jerzy Ossoliński*. Lwów: Gubrynowicz i Schmidt. Vol.1 [in Polish].
14. Kubala, L. (1883). *Jerzy Ossoliński*. Lwów: Gubrynowicz i Schmidt. Vol.2 [in Polish].
15. Kubala, L. (1880). Krwawe Swaty. *Szkice historyczne. Serya druga*. Lwów: Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 130-154 [in Polish].
16. Kubala, L. (1880). Oblężenie Lwowa w roku 1648. *Szkice historyczne. Serya pierwsza*. Lwów: Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 75-102 [in Polish].
17. Kubala, L. (1880). Oblężenie Zbaraża i pokój pod Zborowem. *Szkice historyczne. Serya pierwsza*. Lwów: Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 103-183 [in Polish].
18. Kubala, L. (1880). Pierwsze «Liberum Veto». *Szkice historyczne. Serya druga*. Lwów: Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 69-130 [in Polish].
19. Kubala, L. (1881). Poselstwo Puzszkina w Polsce w roku 1650. *Szkice historyczne. Serya pierwsza*. Lwów: Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 185-230 [in Polish].
20. Kubala, L. (1910). Przysięga w Pereasławiu. Zajęcie Kijowa przez Moskwę i zatarg prawosławnej ruskiej cerkwi z patriarchatem moskiewskim. – «Stati» Bohdana Chmielnickiego. *Szkice historyczne. Serya trzecia. Wojna moskiewska r. 1654 – 1655*. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolfa, 47-90 [in Polish].
21. Kubala, L. (1904). Przysięga w Perejasławiu i «stati» Bogdana Chmielnickiego. *Kwartalnik Historyczny*, 18 (2), 220-242 [in Polish].
22. Kubala, L. (1913). *Szkice historyczne. Wojna szwedzka w r. 1655 i 1656*. Lwów-Warszawa-Poznań: Biblioteka historyczna Altenberga [in Polish].
23. Kubala, L. (1881). *Szkice historyczne. Serya druga*. Lwów: Nakład Gubrynowicza i Schmidta [in Polish].
24. Kubala, L. (1880). *Szkice historyczne. Serya pierwsza*. Lwów: Nakład Gubrynowicza i Schmidta [in Polish].
25. Kubala, L. (1910). *Szkice historyczne. Wojna moskiewska r. 1654 – 1655*. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolfa [in Polish].
26. Kubala, L. (1917). *Wojna Brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657*. Lwów: Z drukarni przy ZniO [in Polish].
27. Kubala, L. (1913). *Wojna szwedzka w r. 1655 i 1656. Szkice historyczne*. Lwów-Warszawa-Poznań, Biblioteka historyczna Altenberga [in Polish].
28. Kubala, L. (1922). *Wojny duńskie i pokój Oliwski. Szkice historyczne*. Lwów: Księgarnia wydawnicza H. Altenberga [in Polish].
29. Kubala, L. (1880). Wyprawa Żwaniecka. *Szkice historyczne. Serya druga*. Lwów: Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 173-289 [in Polish].
30. Kubiak, A. (1975). Badania nad dziejami wojskowości w twórczości Ludwika Kubali. *Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej*, I, 101-115 [in Polish].

31. Litwos. (1880). Mięszaniny literacko-artystyczne XI. *Szkice L. Kubali, Niwa*, 607-618 [in Polish].
32. Maternicki, J. (2009). Historia i życie narodu. *Poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX wieku*. Rzeszów: Wyd-wo Un-tu Rzeszowskiego [in Polish].
33. Rederowa, D. (1977). Z historiografii Ludwika Kubali. *Przegląd Socjologiczny*, 29 (2), 181-201 [in Polish].
34. Stępnik, A. (1998). *Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie: w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porozbiorowego 1795-1918*. Lublin: Wyd-wo UMCS [in Polish].
35. Tymieniecki, K. (1948). *Zarys dziejów historiografii*. Kraków, PAU [in Polish].

Пестрикова Оксана Василівна

Аспірантка

Дніпровський національний університет імені Олеса Гончара
49010, м. Дніпро, пр. Гагаріна, 72**Pestrykova Oksana**

Postgraduate student

Oles Honchar Dnipro National University
72, Gagarin Av., Dnipro, 49010, Ukraine

Email: pestrykova_o_v@gmail.com

Стаття підготовлена за сприяння
стипендіальної програми Вишеградського фонду

The article is prepared with the assistance
of the Visegrad Fund scholarship program

Цитування: Пестрикова О. В. Доба Хмельниччини в інтерпретації польського історика Людвіка Кубалі / О. В. Пестрикова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 2. – С. 83-91.

Citation: Pestrykova, O. V. (2018). Doba Khmelnychchyny v interpretatsii polskoho istoryka Liudvika Kubali [Khmelnycki uprising in the interpretation of the polish historian Ludwik Kubala]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(2), 83-91.